
Štúdie

Miesto Písma, tradície, skúsenosti a rozumu v rozvoji detskej viery

Dana HANESOVÁ

Abstrakt

Autorka prináša niekoľko výsledkov z kvalitatívneho výskumu detských konceptov modlitby a viery v Pána Boha, pričom nadväzuje na myšlienku tzv. wesleyánskeho štvoruholníka, ktorá rezonuje v monografii Pavla Procházku „Teologické princípy v cirkevnej edukácii“. Ako ukazujú výroky detí vo veku 6-10 rokov, v ich viere možno vidieť symbiózu všetkých štyroch zložiek živej viery: Písmo ako základ informácií o Bohu a poznania jeho diela, prostredie tradície zvestovania Božieho slova v rámci cirkvi a rodiny, osobnú skúsenosť s transcendentným Bohom a schopnosť reflektovať a rozumne uvažovať o Božích činoch.

Kľúčové slová: dieťa, mladší školský vek, výskum, Wesley, živá viera, Písmo, tradícia, skúsenosť, rozumová reflexia.

Abstract

The author brings some results from the qualitative research of children's concepts of prayer and faith in the Lord God, while continuing the idea of the so-called Wesleyan Quadrilateral, which resonates in Pavel Procházka's monograph "Theological Principles in Church Education". As the children's statements show, a symbiosis of all four components of living faith can be seen in their faith: the Scripture as the basis of information about God and knowing Him and his work, the environment of the tradition of proclaiming God's word within the church and family, personal experience with the transcendent God, and the ability to reflect and logically reflect on God's deeds.

Keywords: child, younger school age, research, Wesley, living faith, Scriptures, tradition, experience, logical reflection.

Úvod

Čo je skutočným „jadrom“ kresťanskej viery? Jubilujúci profesor teológie ThDr. Pavel Procházka, PhD. predstavil odpoveď na túto otázku vo svojom prehľadnom diele, venovanom problematike

cirkevnej edukácie s názvom *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*¹. Táto publikácia z r. 2002 sprevádza už 3. desaťročie katechéto, študentov katechetiky a výskumníkov v oblasti katechézy, vrátane autorky tohto príspevku. Autor svoju tretiu kapitolu *Dynamika viery a edukácia* začína odkazom z *The Book of Discipline of the United Methodist Church*, ktorý pregnantne vyjadruje Wesleyho odkaz vzhľadom na otázku podstaty zvnútornenej kresťanskej viery: „Wesley veril, že živé jadro kresťanskej viery bolo zjavené v Písme svätom, osvetľuje sa tradíciou, oživuje sa v osobnej skúsenosti a potvrdzuje sa rozumom.“²

V našom príspevku prinesieme niekoľko konkrétnych ukážok výrokov, týkajúcich sa kresťanskej viery, detí vo veku 6–10 rokov, získaných na základe kvalitatívneho empirického výskumu, v ktorých je možno rozpoznať prítomnosť všetkých štyroch spomínaných súčastí ‘živej’ viery, tzv. „Wesleyan Quadrilateral“³: prítomnosť biblických informácií o Bohu a jeho Synovi Ježišovi Kristovi ako osobnom Spasiteľovi v Biblii; vyučovaných podľa/ a v rôznych cirkevných tradíciách - vrátane rodinných bohoslužieb a osobných dialógov medzi rodičmi/starými rodičmi a deťmi; na základe čoho dochádza pod vplyvom Ducha Svätého k osobnej skúsenosti dieťaťa. Deti zároveň dokážu o svojej viere v kresťanské doktríny a o svojich duchovných skúsenostiach aj uvažovať, filozofovať, či lepšie povedané, teologizovať.

Vývinové špecifiká religiozity detí a prostredie vedúce k rozvoju ich viery

Psychológia náboženstva spája vieru v náboženstvo s religioziou človeka. Rozlišuje medzi *zvnútornenou* a *vonkajškovou religiozitou*⁴. Vonkajšková religiozita je religiozita pragmatická, to znamená, že ľudia používajú náboženstvo pre svoje vlastné ciele, je pre nich v určitom zmysle užitočné, napr. prináša pocit bezpečia, rozptýlenie, status, a najmä spoločenstvo a zmysel života. Z teologického hľadiska sa takýto človek obracia k bohu/Bohu bez toho, „aby sa odvrátil od seba“⁵. Na druhej strane zvnútornená religiozita je vlastná ľuďom, ktorí v náboženstve hľadajú svoje hodnoty a ostatné potreby s ním zosúlajújú. Typickým znakom zvnútornenej religiozity je prítomnosť vlastnej skúsenosti s Transcendentnom. Rozdiel medzi oboma typmi religiozity nesúvisí natoľko s intelektuálnou úrovňou, ako s mierou odovzdania sa Transcendentnému Bohu a skúsenosti s Ním. Už u detí v mladšom školskom veku je možné vypozerovať oba druhy religiózneho prežívania. Americký psychiater Coles,⁶ ktorý vyše 30 rokov skúmal deti v rôznych oblastiach sveta, bol prekvapený výskytom a intenzitou vnútornej skúsenosti detí s Bohom. Zistil, že deti majú hlboké vnútorné duchovné potreby a túžbu po ich naplnení, a to bez ohľadu na prostredie, v ktorom vyrastajú. Vedia svoje duchovné skúsenosti s odstupom času reflektovať

¹ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, Banská Bystrica, PF UMB, 2002, 82.

² *The Book of Discipline of the United Methodist Church*, Nashville, UMC Publishing House, 1996, 68, 74.

³ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, 82-109.

⁴ Michal STRÍŽENEC, *Súčasná psychológia náboženstva*, Bratislava, Iris, 2001.

⁵ Michal STRÍŽENEC, *Súčasná psychológia náboženstva*, 134.

⁶ Robert COLES, *The Spiritual Life of Children : The Inner Lives of Children*, Boston, Houghton Mifflin Comp., 1990.

a pokiaľ majú vhodnú príležitosť, dokážu komunikovať svoje prežívanie iným. Pokiaľ boli deti vopred, pred určitou skúsenosťou, informované o existencii a diele Boha a Ježiša Krista – tým, že vyrastali v kresťanskej rodine a boli vodené do cirkvi, boli ich správy o ich skúsenosti religiózne zamerané. Coles tak odlišil duchovný rozmer života detí od rôznych psychopatogénnych deformácií.

Vývin skúsenostnej religiozity alebo religióznej duchovnosti dieťaťa bol a je predmetom viacerých výskumov, napr. výskumu náboženského myslenia Elkindom (1978)⁷ a Oserom (1980)⁸, výskumu rozvoja viery Westerhoffom⁹ (1976), Fowlerom¹⁰ (1995) či Gillespiem¹¹ (2007), či výskumu prieniku duchovného a morálneho vývinu detí Peck¹² (1994). Podľa týchto výskumov dieťa od 6–8 rokov v podstate vie rozlišovať medzi zlým a dobrým správaním, medzi tým, čo je skutočné a čo je výmysel. Náboženské metafory a symbolický jazyk chápe doslovne. Dokáže vyrozprávať a zdieľať sa so svojimi religióznymi skúsenosťami, je ‘nesené’ biblickými príbehmi¹³. Viera dieťaťa sa prejavuje lipnutím na doslovnom výklade a dodržiavaní morálnych pravidiel a dogiem. Svoje recipročné snahy ‘niečo za niečo’ a ‘byť dobrým dieťaťom’ prenáša aj na svoj vzťah k Bohu, ktorého si predstavuje prevažne antropomorficky, a u ktorého sa snaží získať obľubu svojimi religióznymi skutkami.

V prvých fázach religiózneho života dieťaťa dieťa vo svojej viere odráža vieru rodičov, resp. vieru širšieho príbuzenstva. Kresťanská rodina je, ako zdôrazňuje aj P. Procházka¹⁴, „významným stavebným prvkom cirkevnej edukácie... Dnešná kresťanská rodina môže uskutočňovať edukáciu v mnohých smeroch: navzájom sa podporovať na ceste s Bohom, viesť duchovné rozhovory, spoločne sa modliť, spievať, čítať Písmo a rodinné pomôcky na denné čítanie Písma, povzbudzovať sa k hľadaniu významu pridelenia času na domáce biblické štúdium, vychovávať deti k rozhodnutiu pre Pána Ježiša, preukazovať etické správanie založené na kresťanskej viere atď.“

Ďalším prostredím, ktoré „má slúžiť za základ kresťanskej výchovy a vzdelávania“, je „cirkevný zbor ako komunita viery (veriacich)“¹⁵. Ako vidno v ústnych aj písomne zaznamenaných tradíciách rôznych cirkví v SR, pokiaľ do cirkevného spoločenstva rodičia svoje dieťa mladšieho školského veku privádzajú, dieťa má možnosť osvojiť si podstatu učenia kresťanskej viery,

⁷ David ELKIND, *The child's reality: Three developmental themes*, New York, Lawrence, 1978.

⁸ Fritz OSER, *Stages of Religious Development*, in: C. BRUSSELMANS, *Toward Moral and Religious Maturity*, Morristown, Silver Burdett Company, 1980.

⁹ John H. WESTERHOFF, *Will Your Children Have Faith?*, New York, The Seabury Press, 1976.

¹⁰ James W. FOWLER, *Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisko, Harper, 1995.

¹¹ V. Bailey GILLESPIE, *Boys and girls growing toward God*, 2007. [online] [cit. 2017-07-15] <http://circle.adventist.org/files/jae/en/jae200770012407.pdf>

¹² M. Scott PECK, *Nevyšľapanou cestou: Nová psychologie lásky, tradičných hodnot a duchovného rústu*, Praha, Odeon, 1994.

¹³ V. VOLNÝ, *Teorie stadií víry J. W. Fowlera*, Olomouc, CMTF, 2003. 11s. [online] [cit. 2017-07-15]. Dostupné na internete: www.cmtf.upol.cz/fileadmin/user_upload/CMTF/Katedra.../stadia_viry.rtf

¹⁴ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, 117-118.

¹⁵ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, 119.

a v niektorých cirkvách je vedené aj k ich nielen rozumovému, ale aj skúsenostnému osvojeniu si. Cirkevné kurikulá sa zameriavajú predovšetkým na oboznamovanie detí s Bibliou a biblickým učením, učiac prostredníctvom rozprávania biblických príbehov, ale aj cez kresťanské piesne, učenie sa biblických statí naspamäť¹⁶, s využitím všetkých vhodných didaktických prostriedkov, vrátane audiovizuálnej techniky¹⁷ a informačných technológií.

Po nástupe do školy v 6. roku života sa najintenzívnejším prostredím učenia sa o živote, o svete okolo nás, o jeho vzniku, stáva práve škola. Čo sa týka informácií o kresťanstve, dieťa v krajinách s tzv. denominačným modelom výučby náboženskej výchovy si tieto osvojuje práve cez náboženskú výchovu – jeden z dvoch alternujúcich predmetov vo vzdelávacej oblasti „Človek a hodnoty“ Štátneho vzdelávacieho programu (prípád Slovenskej republiky). Na rozdiel od ateistického predmetu etická výchova sa cez náboženskú výchovu dieťa oznamuje s podstatou náboženstva, na ktoré ho jeho rodičia na základe svojho presvedčenia prihlásili. Hoci niektorí náboženský pedagógovia, ako napr. J. Hull¹⁸, nepokladajú za demokratické, aby sa v štátnych školách vyučovalo „do náboženstva“ (into religion) – túto činnosť podľa nich treba prenechať cirkevnej edukácii, a preto odporúčajú tzv. model učenia sa „od náboženstva“ (from religion) a učenie sa „o náboženstve/-ách“ (about religions); vo väčšine európskych krajín majú rodičia možnosť v škole sprístupniť svojmu dieťaťu ďalšie uvádzanie smerom do náboženstva, ku ktorému majú či už formálny alebo zvnútornený vzťah. Vo viacerých krajinách, vrátane Slovenska, sa dokonca veľká časť prípravy napr. na konfirmáciu či birmovku vďaka predmetu náboženská výchova preniesla do prostredia nielen cirkevnej, ale aj verejnej, štátnej školy.

Úlohou náboženskej výchovy je poskytnúť scitlivieť dieťa voči Božím pravdám, ponúknuť možnosť osvojovania si základnej dôvery v Boha (typická charakteristika detskej viery v Boha ako dôvery), schopnosti spoľahnúť sa na druhých; viesť k nefalšovanému osobnému vzťahu dieťaťa nielen s ľuďmi, ale aj s Bohom, s ktorým sa učí komunikovať na osobnej úrovni (modlitba ako dialóg) ako aj súčasť liturgie (spoločná modlitba, napr. Otče náš). Učí dieťa dodržiavať biblické mravné normy; uvádza ho do kultúrneho a duchovného dedičstva jeho predkov, a to objasňovaním duchovných skúseností prostredníctvom tradícií (napr. poskytuje návod, príp. aj vysvetlenie určitých rituálov, liturgie, symbolov). Obsahový rámec, v rámci ktorého funguje väčšina v súčasnosti ministerstvom školstva autorizovaných náboženských výchov na 1. stupni základných (cirkevných aj štátnych) škôl v SR, je utváraný súladom štyroch hlavných predmetných oblastí¹⁹: Písma Svätého, katechizmu, cirkevnými piesňami a aj cirkevnými dejinami – každým z nich v rozsahu primeranom veku detí.

¹⁶ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, 120, 129, 134-135.

¹⁷ Pavel PROCHÁZKA, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, 140.

¹⁸ John HULL, Spirituality, Religion, Faith: Mapping the Territory' Youth and Policy, in *The Journal of Critical Analysis*, 1999, No. 65, 48-59.

¹⁹ Ján LIGUŠ, *Úvod do katechetiky a metodológie náboženskej výchovy*, Banská Bystrica, PF UMB, 2003, 96-99.

Detské uvažovanie nad Bibliou v kontexte cirkevnej tradície a ich osobná skúsenosť s Bohom

Počas uplynulej dekády sme mali možnosť realizovať viacnásobne rozhovory s deťmi vo veku 6-10 rokov o podstate ich kresťanskej viery. Ako ukážeme na vybraných príkladoch (nižšie), deti už v tomto veku dokážu brať otázku viery v Boha vážne, dokážu uvažovať o biblických pravdách, na základe nich usudzovať o správnosti svojho správania a vo svojom súkromí sa obracať na Boha s autentickou dôverou a vierou, najmä v období nejakých potrieb, strachov a úzkostí, zápasov s morálnymi nárokmi a vlastnými sklonmi a pokušeniami, zápasov voľby medzi dobrým a zlým správaním, ktoré sú typické pre tento vek.

Výskum fenomenologickej podstaty, ktorý sme realizovali v 1.-4. ročníku (primárny stupeň) v kontexte cirkevného školstva v rokoch 2015-2017, sme zamerali na otázky o pojmoch, umožňujúce odhaľovať obraz o viere/stave zvnútornenej religiozity detí. Konkrétne sme sa cca 160 detí pýtali, čo pre nich znamená, resp. ako by človeku, neznalému týchto vecí, vysvetlili, čo je *viera, modlitba, Boh, Ježiš, nebo, anjel, kostol, smrť, šťastie*. Detailné výsledky výpovedí detí v 1.-2. ročníku boli už spracované v monografii B. Kasáčovej²⁰, spracovanej v rámci projektu KEGA. Rozhovory s deťmi v 3.-4. ročníku ešte neboli publikované. Na tomto mieste prinášame výber z výrokov k téme „*Čo je modlitba?*“, a čiastočne „*Kto je Boh?*“, na základe obsahovej analýzy výsledkov vo všetkých štyroch ročníkoch.

Ako zistili viacerí výskumníci²¹, deťom nestačí len položiť jednu otázku ohľadom daného pojmu a uspokojiť sa s ich jednovetovou odpoveďou²². Je nevyhnutné klásť doplňujúce otázky, napr. „*Odkiaľ to vieš?*“, „*Čo to pre teba znamená?*“, „*Čo by bolo, keby nebolo...?*“ Dôvodom, prečo v rozhovoroch s deťmi treba pokračovať v kladení doplňujúcich otázok, je snaha vyhnúť sa nízkej validite výskumu, ktorá bola týmito výskumníkmi naozaj aj zistená vo viacerých prípadoch, najmä v prípade témy *modlitba*. Hoci v odpovediach detí boli zistené prejavy úcty a bázne voči Bohu, viacnásobne sa napokon tieto výsledky ukázali ako ‘umelé’, neodkrývajúce skutočný svet modlitby dieťaťa. Deti boli schopné zopakovať naučené vety, napr. *Modlitba je rozhovor s Bohom*. Pri ďalšom skúmaní sa zistilo, že dieťa tomuto výroku nerozumie, len ho mechanicky opakuje. Z tohto dôvodu sme realizovali pomerne rozsiahle (10–20minútové) rozhovory s malými skupinkami detí. Tieto boli nahrávané, prepísané a po obsahovej analýze kódované a spracované do podoby ukotvenej teórie.

²⁰ Bronislava KASÁČOVÁ et al, *Deti na prahu vzdelávania : výskumné zistenia a pedagogické inšpirácie*, Banská Bystrica, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2017.

²¹ N. HUMPHREY, H. HUGHES, S. HOLMES, Understanding of Prayer Among African American Children, in: *Journal of Black Psychology*, 2008, 34 (3), 309-330.

²² Bronislava KASÁČOVÁ et al, *Deti na prahu vzdelávania : výskumné zistenia a pedagogické inšpirácie*.

Podobne ako v predchádzajúcich výskumoch²³, sa mikrorozhovoroch s našou vzorkou detí potvrdilo, že štruktúra detskej predstavy a viery v Boha je viacdimenzionálna – je intelektuálna, ale aj morálna, skúsenostno-emocionálna a estetická. Viera v Boha u detí nastupujúcich do povinnej školskej dochádzky je najviac ovplyvnená vzťahmi s rodičmi (vrátane pripútania, idealizovania), ktoré sú vo vzťahu k Bohu reflektované. Dôsledky ústavnej starostlivosti a dysfunkčných rodinných vzťahov v ranom detstve majú tendenciu odraziť sa v náročnejšom procese hľadania vzťahu k Bohu. Detské religiózne koncepty sú fragmentárne, nie systematické a ucelené, ale z vývinového hľadiska sú dôležité aj ich izolované skúsenosti a myšlienky o Bohu. Najskôr sú ich predstavy antropomorfické, berú doslova biblické obrazy o Božej ruke, o zlomenom srdci a pod. Postupne dochádza u dieťaťa ku konkretizácii vzťahu s Bohom. Približne v 8. roku života dokážu deti nachádzať vo viere v Boha bezpečie pre konkrétne situácie a vyjadrovať sa o vzťahu s Bohom ako o vlastnom, nie sprostredkovanom. Bohu – tak ako rodičom – dokážu naplno dôverovať a to aj napriek tomu, že si uvedomujú svoju neschopnosť neprekračovať jeho pravidlá, veria v jeho odpúšťanie. Cítia rešpekt a úctu voči Bohu. Z hľadiska rozvoja svojho zmyslu pre spravodlivosť a férovosť pokladajú Boha za spravodlivého, tešiaceho sa, keď sa správajú dobre a ktorému sa nepáči, keď sa správajú zle. Vyjadrovanie sa viacerých 7–10-ročných detí o Bohu naznačuje realitu ponímania Boha ako ich zvnútornenej, najvyššej životnej hodnoty.

„Čo je modlitba?“

Naše analýzy a hodnotenia detského porozumenia pojmu *modlitba* sme osadili do existujúceho rámca už vyššie spomínaných výskumov detských (pre)konceptov modlitby, aby sme predišli mnohým už zisteným interpretačným chybám, ktoré kritizuje napr. aj Humphrey, Hughes & Holmes²⁴. Podľa nich veľkou chybou je skúmať religiózne koncept výhradne z rozumového, t. j. kognitívneho Piagetovho pohľadu. Príkladom holistickejšieho výskumu je Elkindov výskum náboženského myslenia²⁵, podľa ktorého deti vo veku 5–7 rokov demonštrovali tzv. ‘nediferencovanú modlitbu’ alebo len chabé uvedomovanie si podstaty modlitby ako komunikácie s Bohom. Avšak deti vo veku 7–9 rokov prejavili schopnosť tzv. ‘konkrétnej modlitby’ – prosby o nejaké konkrétne Božie činy a o predmety. Až deti staršie než 9 rokov preukázali, že sa vedia modliť tzv. ‘abstraktne diferencovane’, t. j. s vedomím, že modlitba je priama komunikácia s Bohom, zahrňajúca vieru, myšlienky a emócie. Ďalší koncepčný výskum²⁶ skúmal vieru detí v účinnosť modlitby medzi židovskými deťmi v Izraeli: a) 5–7-ročné deti mali osvojený vonkajškovo-religiózne koncept modlitby (napr. význam oblečenia modliaceho) a verili, že

²³ E. HARMS, The Development of Religious Experience in Children, in: *The American Journal of Sociology*, 1944, 50, 122-122; B. E. BROWN, The Developmental Concept of God in Children, in: *Journal of Christian Education*, 1982, 2 (2), 28-32.

²⁴ N. HUMPHREY, H. HUGHES, S. HOLMES, Understanding of Prayer Among African American Children, in: *Journal of Black Psychology*, 2008, 34 (3), 309-330.

²⁵ David ELKIND, *The child's reality: Three developmental themes*, New York, Lawrence, 1978.

²⁶ Kenneth HYDE, *Religion in childhood and adolescence*, Birmingham, Religious Education Press, 1990.

výsledkov modlitieb závisí od čo najväčšieho počtu modlitebníkov; b) 8-10-ročné deti z religióznych rodín pokladali modlitbu za religiózny prejav vďaky, deti z nereligióznych rodín sa modlili, pretože verili v Boha. Humphrey et al. (2008)²⁷ v snahe vyhnúť sa chybám výskumov zisťujúcich povrchné vedomosti detí na 1. úrovni Bloomovej taxonómie skúmali emocionálno-kognitívne predstavy afro-amerických detí na 4 úrovniach: a) ich koncepčné porozumenie modlitbe, b) porozumenia komponentom modlitby a c) funkčných aspektov modlitby, d) operacionalizácie predstavy modlitby. Podobne sme v našom výskume postupovali aj my.

Na otázku, čo je modlitba a odkiaľ sa naučili o modlitbe/modliť sa, sa rozhodli odpovedať v podstate všetky opýtané deti. V ich odpovediach sa odráža ako fakt, že sa to naučili v rodine/cirkvi, tak aj ich osobná skúsenosť s modlitbou. Napríklad ak dieťa povedalo „*Modlitba je rozhovor s Bohom.*“, znela doplňujúca otázka výskumníka „*Čo to znamená, že sa rozprávaš s ním? Počul si, čo Ti Pán Boh odpovedal?*“ Deti odpovedali viacnásobne: „*Nepočul(a), ale cez Bibliu to vieme.*“ ... „*Ja som to cítil*“ ... „*Alebo cez iných ľudí to vieme*“.

Odpovede detí na otázku o modlitbe možno zhrnúť do troch kategórií:

1. Takmer polovica detí definovala modlitbu/modlenie sa explicitne ako nejaký, najmä vážny, „úctivý rozhovor s Pánom Bohom/Ježišom“, „*pretože ho nevidíš, tak sa musíš na to sústrediť na to, čo hovoríš, ale nie ako s kamarátom, ale úplne niečo vzácnejšie*“, „... je tiež ako rozprávanie sa s Bohom, ale napr. ako keď sa mu chceš ospravedlniť, že si porušil nejaký zákaz“.
2. Ďalšie deti charakterizujú modlitbu ako konkrétnu činnosť, ktorú v modlitbe robia – najmä prosba, prípadne ďakovanie, prosba predovšetkým za iných. 10% detí formuluje význam modlitby tautologicky (použitím toho istého slova len iným slovným druhom): „*Modlitba je, keď sa modlíš za, mysliať tým, prosíš za niečo*“.
3. Rôzne ojedinelé, autentické výroky: „*Modlitba je, že sa s Bohom proste stretneme... akoby taká návšteva Pána Boha... v srdci*“, „*telefonické spojenie*“, „*prispôsobovanie sa Ježišovi*“, „...*rozprávanie sa s Bohom, vracanie sa k histórii, keď Boh ešte žil*“.

Ďalšou doplňujúcou otázkou výskumníka bola otázka „*Ako sa s ním rozprávaš?*“ Odpovede na ňu odrážajú kombináciu významu Písma, rodinných bohoslužieb, ale aj osobnej skúsenosti: „*Tak... v duchu...*“, „*Mamina nám každý večer číta dve kapitoly z Biblie...*“, „*Potíšku, že ďakujem za ten deň, že sme sa mohli stretnúť, že dobre dopadol a dakedy aj za jednotky a tak...*“, „*No, že napr. ho poprosím, aby sa mi darilo v škole zajtra a keď sa mi to splní, tak sa mi možné zdá... no... že On... On ma naozaj počul.*“, „...*rozhovor s Bohom je, že... môžeme rozprávať s Bohom, a keď mu dačo vravíme, že akoby On to tak vycítil, že ma niečo akoby tak ťahá.. no ale ja viem, že či je to dačo dobré alebo dačo zlé, alebo že ak som spravila nejaký hriech, tak mi to povie...*“.

²⁷ N. HUMPHREY, H. HUGHES, S. HOLMES, Understanding of Prayer Among African American Children, in: *Journal of Black Psychology*, 2008, 34 (3), 309-330.

Pre väčšinu opýtaných detí nie je modlitba len povinnou súčasťou cirkevnej či rodinnej liturgie, ale významným faktorom vnútorného blaha, pokoja a upokojenia sa. Modlia sa, ak:

- a) je niekto v rodine chorý: „*Ja sa najčastejšie modlím za môjho uja. On má takú chorobu, ktorá ... a zatiaľ sa zaňho modlíme dosť často, a preto, hoci je stále chorý, tak zatiaľ nezomrel. Už je viac rokov chorý ... Ja sa zaňho dosť často modlím*”, „*Ja sa modlím každý večer za moju starkú, ona je ochrnutá a nevie chodiť*“, „*Ja sa modlím vždy za niekoho*“;
- b) niekto v rodine je blízko smrti alebo zomrel: „*Keď niekto ochorel alebo ide dakto zomrieť, tak sa zaňho pomodlíš*“;
- c) ak sa potrebujú s niečím vyrovnat'/niečo zvládnuť: „*... že keď dačo ma trápi, že on to napraví*“;
- d) aby ich Pán Boh ochránil - zdravie, bezpečnosť: „*Modlitba je, že keď dakto ide na dačo nebezpečné, tak sa pomodlíš, aby to prežil, aby sa mu nič nestalo*“, „*... alebo aby zvládol také skaly alebo aby nepadol, lebo raz sa stalo, že môj starký ...*“, „*pretože keď dakto ide napr. na veľmi rozbúrené more plávať, no tak keby som to bol ja, tak by som sa predtým určite pomodlil, aby ma ochraňoval. Alebo vždy, keď som na pretekoch, tak sa modlím, aby ma ochraňoval*“, „*(modlím sa)... niekedy ... keď potrebujem niečo nájsť*“, „*Veľakrát som sa skúsil modliť, áno ... aj som stratil moju penážku a pomohol mi ju nájsť*“;
- e) ak sa nevedia polepšiť a túžia po tom: „*... že aby som sa zlepšovala, potrebujú odpustenie hriechov Pánom Bohom a zbaviť sa zlých myšlienok: „Ja sa tiež modlím za moje hriechy“* „*... tak potom sa cítim už oveľa hlbšie*“, „*... aby ti mohol zobrať hriechy alebo tie zlé myšlienky, že napr. urobil si niečo veľmi zlé a teraz je ti veľmi zle z toho, čo si urobil*“, „*že prosíš ho o odpustenie*“, „*že sa prispôsobuješ Pánovi Ježišovi*“, „*že otvoríme srdiečko Pánu*“;
- f) chcú Pánu Bohu poďakovať a za niečo ho chváliť: „*niekedy, ... keď potrebujem niečo nájsť a nájdem*“;
- g) ak chcú povedať niekomu svoje tajomstvo a vyberú si Pána Boha: „*Modlitba je to, keď sa rozprávaš s Pánom Bohom, aby dáke ... keď máš dáke tajomstvo ... veľa tajomstiev mu musím zveriť, aby som ich nikomu nepovedal*“.

Iba zlomok detí zdôraznil modlitbu v kostole; väčšina detí sa modlí práve tam, kde sa nachádza, teda najmä doma, v posteli, pri stole či v aute. S rodinou sa častejšie modlia nahlas. Niektoré deti úprimne povedali, že sa nemodlievajú, že sa im nechce, alebo večer pred spaním už nemajú čas alebo sú príliš unavené. Iné deti reflektujú, že modlitba je im vlastná, nielen preto, že ich to učia dospelí: „*Deti ešte len toho Boha spoznávajú, no keď ich dospelí ... ako ja viem ... učili, že uveriť v Pána Boha, deti dokážu veriť tak inak .. neviem to vysvetliť... Ja keď som prišla do tejto školy, no tak ja som predtým Boha vôbec nepoznala a chcela som sem ísť, cítila som, že tu sa môžem naučiť o ňom niečo nové, a to bude veľmi dôležité... mamina mi povedala... Deti sa môžu samé*

naučiť, ako môžu Pána Boha alebo anjelov vidieť.“ Otázka výskumníka: *„Myslíš, že deti sa modlia viac ako dospelí?“* – *„Aj hej, lebo niektorí dospelí to berú ako iba ako rozprávku.“*

Deti vnímajú Božie odpovede v modlitbe vo svojom vnútri vnímajú niečo zvláštne, božské, transcendentné. Približne štvrtina detí počas doplňujúcich otázok hovorila o svojich skúsenostiach s pozitívnymi odpoveďami na ich modlitby, ktoré pripisujú Bohu:

- a) vnímajú nejaký vnútorný hlas, opisujú ho ako hlas v srdci, ktorý im *pošepká/povie*, že niečo *nemajú robiť*, napr. *hnevať sa*: *„Ja som normálne počul, že mi povedal áno“*, *„... mne ešte nič neurobil ... ale pošepkal, že robím zle“*, *„že mám byť dobrý“*, *„že aj najväčších nepriateľov máme mať radi“*;
- b) odpoveď vnímajú ako náhle sa objavujúcu myšlienku v mozgu, v hlave, ktorá im pomáha rozmyšľať o riešení, napr. pomoc modlitby pri konkrétnom nechutenstve a odmietaní určitej stravy – dieťa sa pomodlilo a dokázalo ju začať jesť, *„Boh ... dá sa to iba cítiť, čo ti povedal, iba vo svojej duši ... napríklad keď si strašne na niekoho naštvatý, tak ti povie: Neudri ho, odíď odtiaľ“*;
- c) prežívajú úľavu odpustenia: *„Niekedy Ti aj odpovie... že keď som prišla do izby a ja som sa modlila za moje hriechy a On mi to odpustil.. a cítila sa lepšie“*, *„Občas ... som zlý a poprosím ho, aby mi odpustil a je mi lepšie“*;
- d) prežívajú konkrétne odpovede na modlitby: za ochranu mamy pri lete lietadlom *„a ona to prežila“*, pri nočných morách: *„Raz mi pomohla modlitba, lebo sa mi snivali strašné sny ... som sa za to večer pomodlila a potom som už nemala žiaden“*., strachu z bitky rodiča – neudiala sa, dôjde k čiastočnému alebo úplnému uzdraveniu, predĺženie života *starkého*;
- e) s modlitbou sa im spájajú rôzne pozitívne emócie: *„... modliť sa znamená to, že sa rozprávam s Ježišom ... cítim pokoj ... a smútok - keď som zlý“*, *„Modlitba je, že sa s ním rozprávaš tak, že to cítiš“* d/l.r., *„... je to taká vzácna chvíľa, kedy sa stretávaš s Pánom Bohom“*, *„... návšteva Boha ... pokoj, radosť“*, *„... vtedy ho aj cítiš v svojom srdci a ďakuješ ... aby to bolo od zajtra lepšie“*.

Z odpovedí všetkých detí, aj tých, ktoré v žiadanej veci nebolo vypočuté (napr. stará zomrela), vyplývala dôvera, že Pán Boh tie modlitby vypočul a o nich vždy vie. Akoby stačí, že sa modlia: *„Moja starká si sama vyrába život tým, lebo celé dni sedí za telku a sleduje omše a sa modlí.“* - *Tak si "vyrába" život? – „Áno, lebo keď sa modlíš, tak to ti dáva život. Pán Boh jej za tú vďaku asi daruje život“*. Chápu však, že nejde len o odrapkanie nejakej mantry, ale je to rozhovor *„... nielen taký, že joj, musíš sa pomodliť, tak ja sa nejako pomodlím a idem spať.. Ale musíš to proste sa s ním rozprávať od srdca a myslieť to vážne...“*

Deti sa bytostne opierajú o modlitbu, a *„Ak by nebolo modlitby“*, tak by *„sa cítili smutno, bola by všade temnota“*, *„všade zlo: „... nebol by mier, často by boli svetové vojny“*, *„niekto by nás stále pokúšal“*, nemali by *„ako sa rozprávať s Pánom Bohom“*, *„stratíš Božiu dôveru a nebudeš mať*

odpustené hriechy a bude veľmi smutno ... to je ako keby vypadla električka na telefóne, keď si chceš zavolať so svojím kamošom“, „Veľmi veľa ľudí by určite trpelo... lebo napr. by sa nemohli zveriť so svojím trápením. Alebo že keby dakto išiel skočiť zo strašne veľkej výšky a nebolo by modlitieb a by sa nepomodlil, no tak by sa určite zabil alebo si vážne ublížil“.

Z výpovedí detí vyplynulo, že modlitba vlastnými slovami dieťa mentálne nezaťažuje, nesnaží sa ňou plniť žiadne normy, je preňho úľavou, dokáže sa do nej spontánne vložiť, nie je obmedzované kritickým myslením a pochybnosťami o zmysle tejto činnosti. Spolieha sa na tých, u ktorých modlitbu odpozorovalo - ktorí ešte lepšie vedia, o čom modlitba je (*„pretože ocko mi povedal, že deti Boh vypočúva“*).

Z výpovedí detí teda jasne vyplynulo, že modlitbe sa učili od rodičov, resp. v cirkvi, ale zároveň ide o osobnú, najvnútornejšiu skúsenosť: *„Ja sa modlím vždy, keď rodičia odídu z izby, a trochu sa ukludním, potom sa modlím ... a keď moja sestra je ticho...“*, *„Mne Boh dal taký dar, že ja som vždy povedala, že mám nočné mory, čo sa mi snívajú a potom sa katechéta pomodlila a už som potom večer zaspala a už sa mi nesnívalo“*, *„Ja sa každý večer modlím, aby som nemala nočné mory ... A už nemám...“*, *„Aj so mnou sa raz rozprával Pán Boh .. pred spánkom... Pomodlila som sa pred spaním a potom sa so mnou rozprával. Bol to taký ukludňujúci príjemný hlas, ktorý bol dosť počuť .. a potom ... a potom, ten hlas bol ešte taký milý a láskavý a potom som už zaspala...“*, *„No, so mnou sa vždy, keď sa neviem rozhodnúť, tak v hlave sa so mnou tak rozpráva .. že nie, toto nespravím, spadol uterák, na to kašlem, potom mi Pán Boh povie: nie, ty to musíš zodvihnúť, ja potom pôjdem a spravím.. to sa mi už veľakrát stalo“*). Na otázku *„To si sa tu dozvedela na náboženstve?“* dieťa odpovedalo: *„Áno, som aj na vlastnej koži zažila... Raz, keď som mala ísť do školy, tak mi bolo zle. A ja som sa modlila 3 minúty, aby mi to prešlo a prešlo to...“*

Ďalším konceptom, ku ktorému sa deti v súvislosti s modlitbou vyjadrovali, bol pojem viery/veriť. Aj v tomto prípade sa jasne ukázala nevyhnutnosť prepojenia Biblie, schopnosti uvažovať o nej a zároveň existencie osobnej skúsenosti: *„Veriť Pánu Bohu znamená, že úprimne veríš, že ho máš rád a že mu veríš .. že veríš Biblii , veríš Slovu Božiemu – Biblia je Slovo Božie, a že sa so všetkým zdôveríš a veríš, že Ti pomôže v ťažkých situáciách. Ale v podstate nie je to také, že ty musíš všetko povedať. On to v podstate vie. Ale treba mu to povedať na to, aby On vedel, že ty chceš, aby ti odpustil hriechy, aby On vedel, čo ty vlastne potrebuješ“*, *„... že si čítaš Bibliu a veriť tomu, že sa to naozaj stalo“*, *„Viera je, že Pán Boh Ťa vedie a ty máš vieru .. aj keď to nevidíš, to cítiš, že On Ťa vedie“*.

V rozhovoroch o modlitbe deti často poukázali na Pána Boha ako na životne ‘najposvätnejší koncept’, ktorý si utvárajú nielen na základe toho, čo počujú v rámci cirkevnej edukácie, ale vo svojom vedomí a svedomí, cez detskú schopnosť vnímať lásku a odpustenie, zároveň aj prostredníctvom svojej logiky a konkrétnych myšlienkových schopností. Pán Boh je najčastejšie pre nich Otec, Pomocník, Ochranca, Stvoriteľ, mocný Duch. Na otázku *„Kde si sa o Bohu prvýkrát dozvedel?“*, deti najčastejšie odpovedali, že v rodine – najviac od mamy, rodičov, ocka, ďalej z náboženstva, v kostole. Niekoľko detí to opísalo ako zvláštnu skúsenosť alebo zmienili iné zdroje

(knihy, študent, pieseň, sen), príp. sa vyjadrili v zmysle „*ja som na to sám prišiel/prišla*“, „*Pán Boh nám to pošepkal, tie veci*“, „... *tak mi to z ničoho nič svitlo*“, „... *počúval som to veľakrát a zrazu som na to prišiel*“.

Záver

Ako sme ukázali na základe nášho výskumu, vo všetkých témach, o ktorých sme sa s deťmi rozprávali, nad ktorými sme teologizovali, sa objavovala kombinácia štyroch javov, vyššie uvedených ako ukazujúca na podstatu kresťanskej viery detí a proces jej rozvoja. Išlo o symbiózu Písma, určitej tradície/prostredia zvestovania biblickej pravdy, rozumovej reflexie (vyjadrenej vo výrokoch detí) a deťmi opísanej osobnej skúsenosti: „*Ja som sa dozvedela od rodičov, v škole na náboženstve*“, „*Väčšinou sme si čítali Bibliu, a zrazu mi Boh dal taký dar, že viem a ... a verím...*“, „... *doma mi to povedala mamina a potom som sa to postupne dozvedal v škole...*“, „...*v škole, od rodičov a už som to počula aj v správach to bolo, aj všade.. raz sme sa so starkou modlili pri obede a zrazu sa mi to tak vynorilo a.. akoby žblnklo ... ako víno z pohára ... rovno do mojej hlavy...*“, „*o Bohu, viere, modlitbe som sa dozvedel v biblii na hodinách náboženstva*“, „*Ja som to čítal aj v Biblii ... mám aj detskú aj takú, ktorú si čítame na náboženstve*“, „...*aj ocino aj mama mi to hovorili...*“.

Týmto príspevkom som chcela poukázať aspoň na malý zlomok z významného odkazu profesora ThDr. Pavla Procházku, PhD. pre pracovníkov v cirkvi, vrátane pracovníkov s deťmi a mládeži. Tu konkrétne som sa venovala – hoci zrejme zo značne netradičného uhla pohľadu – jeho dôrazu na „wesleyánsky štvoruholník“ – štyri zložky živej viery. Osobne ma veľmi teší, že vo svojej publikácii aktualizoval pravdu o podstate kresťanskej viery pre súčasnú cirkevnú edukáciu, či už v cirkevnom alebo školskom prostredí.

K významnému jubileu prof. P. Procházkovi srdečne blahoželám a prajem Božie požehnanie do ďalšieho života. Úprimne ďakujem za všetko, čomu ma počas 30 rokov svojej obetavej, intenzívnej práce na katedre teológie a katechetiky a zároveň vzájomnej spolupráce naučil.

Použitá literatúra

BROWN, B. E., The Developmental Concept of God in Children, in: *Journal of Christian Education*, 1982, 2 (2), 28-32.

COLES, Robert, *The Spiritual Life of Children : The Inner Lives of Children*. Boston, Houghton Mifflin Comp., 1990.

ELKIND, David, *The child's reality: Three developmental themes*, New York, Lawrence, 1978.

FOWLER, James W., *Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco, Harper, 1995.

- GILLESPIE, V. Bailey, Boys and girls growing toward God, 2007. [online] [cit. 2017-07-15] <http://circle.adventist.org/files/jae/en/jae200770012407.pdf>
- HARMS, E., The Development of Religious Experience in Children, in: *The American Journal of Sociology*, 1944, 50, 122-122.
- HULL, John, Spirituality, Religion, Faith: Mapping the Territory' Youth and Policy, in *The Journal of Critical Analysis*, 1999, No. 65, 48-59.
- HUMPHREY, N., HUGHES, H., HOLMES, S., Understanding of Prayer Among African American Children, in: *Journal of Black Psychology*, 2008, 34 (3), 309-330.
- HYDE, Kenneth. *Religion in childhood and adolescence*, Birmingham, Religious Education Press, 1990.
- KASÁČOVÁ, Bronislava et al, *Deti na prahu vzdelávania : výskumné zistenia a pedagogické inšpirácie*, Banská Bystrica, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2017.
- LIGUŠ, Ján, *Úvod do katechetiky a metodológie náboženskej výchovy*, Banská Bystrica, PF UMB, 2003, 96-99.
- OSER, Fritz, Stages of Religious Development, in C. BRUSSELMANS, *Toward Moral and Religious Maturity*, Morristown, Silver Burdett Company, 1980.
- PECK, M. Scott, *Nevyšľapanou cestou: Nová psychologie lásky, tradičných hodnot a duchovného rústu*, Praha, Odeon, 1994.
- PROCHÁZKA, Pavel, *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*. Banská Bystrica: PF UMB, 2002.
- STRIŽENEC, Michal, *Súčasná psychológia náboženstva*, Bratislava, Iris, 2001.
- The Book of Discipline of the United Methodist Church*, Nashville, UMC Publishing House, 1996.
- VOLNÝ, V., *Teorie stadií víry J. W. Fowlera*, Olomouc, CMTF, 2003.[online] [cit. 2017-07-15].
Na internete: www.cmtf.upol.cz/fileadmin/user_upload/CMTF/Katedra.../stadia_viry.rtf
- WESTERHOFF, John H., *Will Your Children Have Faith?*, New York, The Seabury Press, 1976.

Prof. PaedDr. Dana Hanesová, PhD.
Pedagogická fakulta UMB
Banská Bystrica